

Biến đổi khí hậu: **THÍCH ỨNG ĐỂ PHÁT TRIỂN TỪ SỨC MẠNH CỘNG ĐỒNG**

■ Minh Hải

Trong vài thập kỷ gần đây, sự biến đổi khí hậu ngày càng mạnh mẽ. Nhiệt độ cao nhất và thấp nhất liên tục biến động với những kỷ lục mới. Những thiên tai như hạn hán, bão lụt ngày một khắc nghiệt hơn. Sự biến đổi khí hậu đã ảnh hưởng lớn đến đời sống sinh hoạt và các hoạt động kinh tế của người dân ở khắp mọi nơi, khiến cho người dân phải biết tìm cách thích ứng để phát triển. Để thích ứng thì cần phải có những cơ sở và nền tảng xã hội chứ không chỉ là chuyện của chính sách. Bên cạnh khoa học, công nghệ thì những giá trị văn hóa cộng đồng, sức mạnh cộng đồng cũng là nhân tố quan trọng giúp người dân thích ứng và phát triển trong bối cảnh biến đổi khí hậu.

Biến đổi khí hậu - thách thức mới của sự phát triển

Biến đổi khí hậu đang ngày một mạnh mẽ và kéo theo nó nhiều hệ quả vô cùng nghiêm trọng. Một điều dễ thấy là thiên tai ngày càng khắc nghiệt, tàn phá nặng nề hơn. Vào mùa nóng, nhiệt độ không ngừng tăng cao. Ở nhiều vùng như miền núi Nghệ An trong mấy năm gần đây, nhiệt độ cao nhất luôn bị phá bỏ bởi những kỷ lục mới. Năm sau lại nóng hơn năm trước. Nhiều nơi, người dân phải bỏ nhà vào hang đá để tránh nóng. Mùa nóng kéo dài, các quy luật thời tiết trước đây gần như đang thay đổi nhanh chóng. Nắng nóng kéo dài kéo theo hạn hán. Nhiều vùng nông thôn bị khô hạn, làm ảnh hưởng mạnh mẽ đến sự phát triển của sản xuất nông nghiệp và nhiều lĩnh vực khác. Đến mùa lạnh, nhiệt độ lại rất thấp. Ngày trước chỉ một vài nơi ở miền núi phía Bắc, chủ yếu là các vùng núi cao mới có hiện tượng băng giá, tuyết rơi. Nhưng hiện nay, những hiện tượng thời tiết này đang lan rộng. Không chỉ Tây Bắc mà nhiều vùng Đông Bắc và miền Tây Nghệ An cũng chứng kiến nhiệt độ hạ thấp kỷ lục. Những vùng như Tương Dương, Kỳ Sơn, Quế Phong cũng xuất hiện băng giá, rồi tuyết rơi. Đây cũng chính là những khu vực có nhiệt độ cao bậc nhất nước vào mùa nóng. Mùa nóng thì nóng không chịu được. Mùa lạnh thì lạnh chịu không được. Xen kẽ với đó là mưa bão và lũ lụt. Bão vào miền Trung gần như trở thành nỗi ám ảnh của người dân nơi đây trong nhiều năm qua, và cũng trở thành nỗi bận tâm của cán bộ lãnh đạo và nhiều người dân cả nước.

Mỗi lần bão vào miền Trung là mỗi lần đất nước lại phải chịu những nỗi đau mất mát lớn, là mỗi lần người ta lại nghe những thông tin buồn đau về người, về cửa của đồng bào. Đi cùng với bão là lũ lụt. Lũ lụt ở miền Trung cũng là một nỗi kinh hoàng của bao người. Trước đây lụt ở đồng bằng là chính thì nay cả miền núi, miền xuôi đều bị lụt. Rồi những trận lũ khủng khiếp quét qua, như ở Kỳ Sơn năm 2022, càng trở nên ám ảnh hơn.

Để dẫn đến những sự khắc nghiệt từ thiên tai như vậy là do nhiều nguyên nhân, trong đó chủ yếu có nguyên nhân từ biến đổi khí hậu. Và hệ quả của nó ảnh hưởng đến mọi phương diện của đời sống. Biến đổi khí hậu làm cho người ta phải nhìn nhận lại toàn bộ quá trình phát triển, và đặt phát triển vào vị trí vừa là nguyên nhân và là hệ quả của biến đổi khí hậu. Bây giờ, người ta nhận ra rằng, biến đổi khí hậu trở thành một vấn đề khó chống lại, dù nhân loại đang chung sức chung lòng cùng nhau hạn chế nó. Để phát triển, con người phải tìm cách thích ứng trước sự biến đổi khí hậu. Nói cách khác, biến đổi khí hậu trở thành một thách thức lớn của quá trình phát triển mà các cộng đồng, các quốc gia phải thích ứng để vượt qua. Nhưng cơ sở nào để thích ứng và phát triển trước sự biến đổi của khí hậu? Thật sự rất khó trả lời. Khoa học, công nghệ đang trở thành nhân tố được quan tâm nhất, và là bộ đỡ níu kéo niềm tin của con người trước sự biến đổi khí hậu. Nhưng có một nhân tố khác cũng cần phải được quan tâm, đó là tri thức văn hóa, là sức mạnh cộng đồng. Những nhân tố này không thay đổi tình trạng một cách nhanh chóng như công nghệ, nhưng nó có nền móng sâu rộng trong mỗi cộng đồng nên có thể có tác động lâu dài và tạo ra sự chuyển dịch bền vững hơn. Vậy nên, văn hóa cộng đồng, sức mạnh cộng đồng trở thành một nhân tố quan trọng của quốc gia, của địa phương trong quá trình thích ứng và phát triển trước sự biến đổi khí hậu.

Văn hóa cộng đồng - nhân tố để phòng chống thiên tai và biến đổi khí hậu

Mỗi một loài sinh vật đều có những khả năng dự báo sự biến đổi môi trường sống của nó theo một cách riêng biệt. Đặc biệt, với nhiều loài động vật, việc dự báo sự thay đổi môi trường trở nên nhạy bén vô cùng mà nhiều khi các thiết bị hiện đại chưa hẳn đã vượt qua. Và khi dự báo được sự thay đổi môi trường, các loài động vật đã đưa ra những sự thay đổi trong cuộc sống của nó theo các cách thức khác nhau như củng cố lại hang, tổ, thay đổi chỗ ở, hay di cư đến khu vực khác an toàn hơn. Đó là bản năng mà tạo hóa ban cho các loài động vật, cũng có thể là kinh nghiệm được truyền thụ qua các thế hệ khác nhau trong quá trình sinh sống của các loài vật? Dù sao đi nữa, những khả năng này giúp nó giảm thiểu rủi ro trước những thay đổi về môi trường sống.

Con người là một loài động vật bậc cao. Bên cạnh những năng lực dự báo về thiên tai, về thay đổi môi trường của mình, con người còn biết cách tìm tòi, quan sát các loài động vật khác để dự báo sự thay đổi và tìm kiếm các cách thức thích ứng để giảm thiểu rủi ro cho mình. Chính vì vậy mà hầu hết các cộng đồng từ miền xuôi đến miền núi đều có hệ thống tri thức truyền thống về dự báo và phòng chống, ứng phó với thiên tai. Người miền xuôi có thể nhìn sự di chuyển của một số con vật từ con kiến, con mối, con dế, con chuồn chuồn để dự báo thời tiết, dự báo thiên tai. Không chỉ xem để dự báo về những thay đổi thường xuyên như chuyện mưa nắng, người ta còn có thể xem để dự báo những thiên tai lớn hơn như lũ lụt, dông bão. Người Việt còn có cả một kho tàng tục ngữ, ca dao về việc dự báo thiên tai mà ta vẫn thường nghe đến từ nhiều thế hệ như: “chuồn chuồn bay thấp thì mưa, bay cao thì nắng, bay vừa thì râm”...

Với các dân tộc thiểu số ở miền núi, mỗi cộng đồng cũng có những tri thức, kinh nghiệm riêng trong việc dự báo thiên tai. Năm 2016, trong một chuyến đi điền dã ở xã Tri Lễ, huyện Quế Phong, tôi được một già làng người Thái dẫn đi một vòng quanh bản, đi qua suối và cả ngọn núi gần bản. Vừa đi, ông vừa nói cho nghe nhiều điều thú vị: “Những con vật sống trong lòng đất hình thành những giác quan để nó dự báo được sự thay đổi trong môi trường sống của nó. Nếu con người tinh ý quan sát thì có thể biết được động đất hay sạt lở. Những con vật sống trong suối cũng sẽ cảm giác được trước khi có lũ về. Những con vật bay trên bầu trời cũng sẽ có sự thay đổi khi có dông bão. Đó là những dự báo mang tính bản năng của mỗi loài vật. Thậm chí nếu có hiểu biết, người ta xem các loài thực vật ở vùng triền núi cũng có thể nhận biết được đây là vùng dễ sạt lở hay không. Các loài động vật và thực vật cũng có những ngôn ngữ của nó, và nếu con người hiểu được chúng thì rất có ích cho cuộc sống của mình”. Tương tự vậy, một già làng người Khơ Mú khi đưa tôi ra suối thả lưới bắt cá đã chỉ vào một loài cá bị dính lưới nhiều nhất và nói rằng “trời sắp có mưa và suối sẽ có lũ quét vì hôm nay loài cá này di chuyển mạnh nên mắc lưới nhiều”. Có lẽ đó là những tri thức, những kinh nghiệm mà họ tích lũy được qua nhiều thế hệ. Và hệ thống tri thức này vô cùng đa dạng tùy theo các môi trường sống và bối cảnh văn hóa cộng đồng riêng. Nhưng có điểm chung là nó đã thể hiện vai trò quan trọng trong cuộc sống cộng đồng.

Khi những người già làng đi chọn địa điểm để lập làng mới cũng sẽ dựa vào hệ thống tri thức, kinh nghiệm để xem xét các điều kiện an toàn cả về sản xuất lẫn sinh hoạt cho mọi người. Với các gia đình, khi lựa chọn một địa điểm để làm nhà họ cũng phải nhờ những người có kinh

nghiệm nhất xem xét địa thế để tránh các rủi ro như sạt lở, lũ quét, sự tấn công của thú dữ... Tất cả những điều đó được thực hành dựa trên nền tảng một hệ thống tri thức truyền thống của cộng đồng, được truyền thụ qua các thế hệ. Thế nên chẳng phải tự nhiên mà các già làng, những người có kinh nghiệm, có hiểu biết lại được các cộng đồng dân tộc thiểu số rất coi trọng và có vị thế cao trong làng bản. Bởi họ là hiện thân của tri thức, kinh nghiệm được gìn giữ và tiếp nối. Họ không chỉ giúp cho đồng bào phòng chống thiên tai, giảm thiểu rủi ro do sự thay đổi của môi trường sống, mà còn phải truyền thụ lại hệ thống tri thức đó cho thế hệ sau, cho con cháu của họ.

Trong mấy năm gần đây, thiên tai lại có xu hướng ngày càng mạnh mẽ hơn, mức độ tàn phá nguy hiểm hơn và thiệt hại cho con người cũng nặng nề hơn. Những trận bão khủng khiếp hay những trận lụt lớn đe dọa tính mạng và tài sản hàng triệu người, và bão lụt lại đang có xu hướng đi cùng với nhau. Cùng với đó là lũ quét, sạt lở rồi động đất vẫn luôn tiềm ẩn vô vàn rủi ro với cuộc sống con người. Có nhiều nguyên nhân dẫn đến tình trạng này, trong đó có nguyên nhân quan trọng đến từ sự thụ động của con người, của các cộng đồng trước sự đe dọa của thiên tai. Trước đây,

người dân dựa vào hệ thống tri thức truyền thống cộng đồng để dự báo và phân nào chủ động thích ứng, thay đổi, phòng chống thiên tai. Nhưng lâu nay, những việc này gần như chuyển hết cho các cơ quan chức năng xử lý. Từ các cơ quan dự báo thời tiết đến các cơ quan cứu trợ, chống dịch... Người dân từ chủ động chuyển sang thụ động, trông chờ vào bên ngoài. Sự thụ động càng làm cho tác động của thiên tai trở nên khủng khiếp hơn. Và sự thụ động cũng bắt nguồn từ việc hệ thống tri thức cộng đồng trong dự báo và phòng chống thiên tai bị mai một, mất mát, nhiều người trẻ không còn nắm bắt được các tri thức này. Bên cạnh đó, cũng phải nói đến các chính sách phát triển của Nhà nước làm cho con người thêm thụ động. Trước đây, người dân vùng dân tộc thiểu số chủ động lựa chọn địa điểm để cư trú, nhưng hiện nay đất đai được quản lý chặt chẽ, người dân phải sinh sống trên phần đất thuộc quyền sử dụng của mình chứ

Người dân cần chủ động thích ứng, thay đổi để phòng chống thiên tai

không còn được lựa chọn. Việc tái định cư cũng tương tự, những địa điểm được Nhà nước lựa chọn và phân cấp chứ không phải người dân chủ động. Cùng với đó là sự kiểm soát các nguồn tài nguyên, nhất là nguồn nước bởi một hệ thống nhà máy thủy điện.

Trước xu hướng thiên tai ngày càng tác động mạnh mẽ hơn thì cần có những phương pháp, biện pháp vận dụng các tri thức cộng đồng vào việc dự báo, phòng chống thiên tai một cách hiệu quả. Bởi những tri thức này là cơ sở giúp người dân chủ động trong công tác ứng phó thiên tai. Các hoạt động phòng chống thiên tai hiện nay mang tính đối phó, xử lý tình huống mà thiếu đi sự bền vững, tính chiến lược. Vậy nên cần nghiên cứu, tìm cách vận dụng phù hợp những tri thức cộng đồng kết hợp với các tri thức khoa học hiện đại vào dự báo và phòng chống thiên tai một cách bền vững hơn. Nó giúp cho con người và các cộng đồng chủ động hơn để giảm thiểu rủi ro do thiên tai gây ra.

Sức mạnh cộng đồng - nhân tố để hạn chế rủi ro và đảm bảo sự phát triển

Thiên tai luôn đổ xuống đầu những người nghèo. Đây không phải là một định kiến về văn hoá mà là một diễn ngôn thể hiện năng lực giải quyết vấn đề cuộc sống cũng như giảm thiểu rủi ro do thiên tai gây ra của những người nghèo. Bởi họ không có nhiều lựa chọn trong cuộc sống nên phải đối diện và hứng chịu những hậu quả do thiên tai gây ra. Trong khi đó, việc khai phá tự nhiên quá mức gây đứt gãy môi trường tự nhiên lại đến từ nhiều nhóm khác mà nhóm nghèo thường thuộc nhóm tác nhân thứ yếu. Ví như xây dựng một

nhà máy thủy điện thì phá hủy rất nhiều rừng đầu nguồn và làm ảnh hưởng đến các dòng chảy. Và hầu như nhóm người nghèo không can thiệp được vào việc xây dựng thủy điện. Nhưng lũ lụt, sạt lở thì thường lại đe dọa trực tiếp cuộc sống của người nghèo. Vậy nên, nếu để mặc những người nghèo xử lý hậu quả mà thiên tai gây ra thì khó khăn hơn nhiều và tiềm ẩn nhiều nguy cơ về xung đột xã hội hơn. Do vậy, cần phát huy sức mạnh cộng đồng.

Khi có thiên tai gây ảnh hưởng đến cuộc sống người dân, nhiều cộng đồng khác nhau đã cùng chung sức để khắc phục hậu quả và giúp đỡ người dân vượt qua khó khăn, ổn định cuộc sống. Trong đó tập trung hầu hết vào việc quyên góp ủng hộ tiền bạc cũng như vật chất để hỗ trợ, giúp đỡ người dân vùng bị thiên tai ảnh hưởng mạnh mẽ. Sự quyên góp được thực hiện theo nhiều phương thức khác nhau và cách thức tiến hành hỗ trợ, giúp đỡ cũng khác nhau. Bên cạnh những cộng đồng chính trị được các tổ chức Đảng và Nhà nước lãnh đạo thực hiện các công tác hỗ trợ theo hình thức truyền thống, chủ yếu thông qua sự đóng góp của những người làm việc trong lĩnh vực nhà nước và cũng thực hiện sự hỗ trợ qua hệ thống chính trị, thì những năm gần đây xuất hiện nhiều cộng đồng dân sự khác nhau tham gia vào việc hỗ trợ những người dân nghèo vùng bị thiên tai tàn phá để ổn định cuộc sống. Những cộng đồng này là những nhóm người có quan hệ xã hội với nhau thông qua sự chia sẻ một số giá trị chung. Họ liên kết chủ yếu dựa trên tinh thần tự nguyện và cách làm của họ mang tính trực tiếp tương đối hơn mà không qua hệ thống chính trị. Thường thì các cộng đồng này thực hiện sự hỗ trợ của mình thông qua một số cá nhân có sức lan tỏa mạnh mẽ. Trường hợp như MC Phan Anh năm 2016 hay ca sĩ Thủy Tiên năm 2020 khi đứng ra kêu gọi cộng đồng ủng hộ để cứu trợ những người bị lũ lụt ở miền Trung là điển hình và được nhiều người biết đến. Nhưng họ không phải làm việc riêng lẻ mà có cả một cộng đồng chia sẻ cùng nhau

Phát huy mọi nguồn lực cộng đồng trong cứu trợ thiên tai

từ việc quyên góp tiền bạc đến quá trình thực hiện, phương án tiến hành và cả phương thức, kế hoạch. Từ hàng chục tỷ đồng đến hàng trăm tỷ đồng được nhiều người đóng góp và qua những nhóm người này đã đến với những người dân vùng bị lũ lụt. Cách làm của các cộng đồng dân sự này thường cố gắng tối đa hóa sự minh bạch thông tin cũng như tài chính cho những người liên quan nắm được. Và những người tham gia hỗ trợ cũng đặt niềm tin vào nhóm người mà họ lựa chọn để gửi gắm tình cảm của mình cho người vùng thiên tai. Vì các cộng đồng hiện đại liên kết với nhau lỏng lẻo hơn nên những quy định ràng buộc cũng hạn chế hơn và đương nhiên tính linh động của nó cao hơn so với các cộng đồng truyền thống vốn được liên kết bằng một hệ thống thể chế nghiêm ngặt. Nhưng trong những trường hợp khẩn cấp thì những cộng đồng có tính linh động cao thường xử lý vấn đề một cách hiệu quả hơn.

Trong xã hội hiện đại có nhiều cộng đồng khác nhau, không chỉ là những cộng đồng văn hóa địa phương như trước đây mà còn

nhiều cộng đồng khác tồn tại dựa trên các mối quan hệ lỏng lẻo hơn với một vài đặc trưng được những người trong cộng đồng chia sẻ. Thực chất đây là những nhóm xã hội dân sự hình thành dựa trên các mối liên hệ khác nhau từ nghề nghiệp, lợi ích, sở thích, hoàn cảnh, độ tuổi, giới tính... Các cộng đồng hiện đại có nhiều nguồn lực khác nhau và có tính linh động cao. Vậy nên, phát huy được sức mạnh của cộng đồng vào việc xử lý hậu quả, ổn định cuộc sống của người dân bị ảnh hưởng bởi thiên tai là điều có giá trị rất lớn. Không phải cái gì chính quyền nhà nước cũng cần phải làm và có thể làm, mà có những việc nên động viên nguồn lực toàn xã hội, trong đó cần phát huy được sức mạnh cộng đồng. Trong bối cảnh thiên tai tàn phá cuộc sống con người ngày càng ghê gớm hơn thì hậu quả cũng nặng nề hơn. Vậy nên ngoài những hỗ trợ đến từ các chính sách nhà nước thì cần sự hỗ trợ của các cộng đồng khác nhau để giúp những người dân nghèo bị ảnh hưởng của thiên tai có điều kiện ổn định cuộc sống. Sự minh bạch thông tin, linh động về hình thức tổ chức và tự nguyện về sự tham gia là những thế mạnh của các cộng đồng hiện đại. Vậy nên, nó vừa bổ trợ được cho những yếu khuyết của hệ thống chính trị, vừa phù hợp

trong những trường hợp cần giải quyết các vấn đề một cách nhanh chóng.

Xây dựng chính sách ứng phó với biến đổi khí hậu dựa vào sức mạnh cộng đồng

Trong bối cảnh hiện nay, khoa học, công nghệ phát triển mạnh mẽ nên khả năng khai thác tài nguyên, cải tạo tự nhiên của con người càng mạnh mẽ hơn. Và sự tàn phá của con người với tự nhiên cũng khủng khiếp hơn. Người ta nghĩ mình đã làm chủ được tự nhiên, chinh phục xong tự nhiên mà quên đi rằng mình là một phần nhỏ của tự nhiên mà thôi. Vậy nên, cái giá phải trả của quá trình chinh phục, tàn phá tự nhiên là thiên tai liên miên, năm sau lại nặng nề hơn năm trước. Nhiều vấn đề môi trường và thiên tai vượt ra khỏi ranh giới cộng đồng, ranh giới quốc gia và trở thành vấn đề toàn cầu. Và phát triển bền vững là con đường mà phần lớn các quốc gia trên thế giới đã lựa chọn trong gần nửa thế kỷ qua. Phát triển bền vững có nhiều giai đoạn và nhiều mục tiêu cũng như phương pháp khác nhau. Trong đó, có xu hướng hiện nay là phát triển bền vững lấy cộng đồng làm nhân tố trung tâm. Đây là xu hướng được nhiều nhóm coi trọng vì những vấn đề liên quan đến môi trường thường không thể thực hiện theo tư cách cá nhân, và cũng không dễ thực hiện ở cấp độ quốc gia, nên cộng đồng là đơn vị có thể mang lại hiệu quả.

Việc vận dụng sức mạnh cộng đồng và tri thức cộng đồng vào phòng chống thiên tai, thích ứng với biến đổi khí hậu để phát triển là điều vô cùng khó khăn. Những vấn đề về thiên tai luôn khó lường. Những hệ thống tri thức văn hóa cộng đồng về phòng chống thiên tai cũng luôn thay đổi. Để nắm bắt được nó và vận dụng nó vào thực tiễn cần

phải có những nghiên cứu chuyên sâu. Bên cạnh đó cũng cần có những cơ chế phù hợp để sử dụng hiệu quả các nghiên cứu này. Trong khi đó, việc giảm thiểu rủi ro, khắc phục hậu quả của biến đổi khí hậu từ sức mạnh cộng đồng cũng không dễ dàng gì. Cộng đồng đang trở thành một nhân tố quan trọng, nhất là các mạng lưới xã hội. Nhưng sử dụng hiệu quả nó không đơn giản. Sau những đợt từ thiện của những người nổi tiếng luôn gắn với nhiều tai tiếng, và tệ hơn là dẫn đến kiện tụng và làm rạn nứt các mạng lưới, cũng như làm mất lòng tin của con người với nhau. Điều này chúng ta đã phải chứng kiến trong nhiều năm qua với nhiều vụ việc đầy tiếc nuối. Để hạn chế điều đó, cần tạo ra một hành lang pháp lý phù hợp và hiệu quả nhằm đảm bảo các hoạt động thiện nguyện không bị người xấu lợi dụng.

Sức mạnh của cộng đồng là rất lớn, nếu vận dụng được thì mang lại nhiều giá trị tích cực. Dù rằng cộng đồng là một khái niệm trừu tượng, nhưng nó luôn có giá trị bởi sự chia sẻ các giá trị chung của các thành viên. Khi mục tiêu được cộng đồng đặt ra thì các thành viên sẽ nỗ lực để hoàn thành. Và quan trọng hơn, người ta còn hướng đến xây dựng những cộng đồng lấy mục tiêu phát triển bền vững làm trọng tâm và cũng là lực liên kết giữa các thành viên trong cộng đồng đó. Điều đó mở ra tương lai cho việc hình thành những hệ thống các cộng đồng lấy mục tiêu phát triển bền vững làm trọng tâm để phát triển và nó sẽ góp phần quan trọng trong việc bảo vệ môi trường, hạn chế biến đổi khí hậu và qua đó giảm thiểu rủi ro do thiên tai gây ra. Vậy nên, cần phải xây dựng những cơ chế, hành lang pháp lý để có sự cạnh tranh giữa các cộng đồng khác nhau, cả các cộng đồng dân sự lẫn cộng đồng chính trị nhằm nâng cao hiệu quả hoạt động của các cộng đồng, qua đó góp phần làm cho cuộc sống tốt đẹp hơn và nhiều người ở các vị trí khác nhau đều có thể đóng góp cho sự phát triển của xã hội./.